

Pályakezdő cigány fiatalok

A munkavállalás lehetőségei Baranya megyében

A térségben a cigány/roma népességet két gazdasági folyamat hozta különösen kedvezőtlen helyzetbe. (1) E folyamatok egy része visszafordíthatatlan, ám meg kell és meg lehet keresni a kitörési pontokat.

Aválság egyik oka a mecseki és Mecsek-környéki bányászat, illetve a kapcsolódó ipar összeomlása, amely természetesen nem csupán a cigány/roma népességet sújtotta, ám nekik általában kevesebb tartalék tőke állt rendelkezésükre – amin nem csupán a materiális javakat, hanem az ismeretekben, sőt a kapcsolatokban felhalmozható kulturális tőkét is értjük –, ezért más csoportoknál is nehezebb helyzetbe kerültek. A másik az elmúlt évtizedekben kialakult mező- és erdőgazdasági termelés és a ráépülő feldolgozóipar (például faipar) összeomlása. Ez azért érintette a cigányságot másoknál súlyosabban, mert mezőgazdasági tulajdonnal nem rendelkeznek, és mert hagyományos foglalkozásaik ezekhez a gazdasági ágakhoz kötődtek. Megszűntek, felbomlottak azok a keretek is, amelyek más hagyományos foglalkozásaiknak keretet – rendszeres piacot – biztosítottak, amilyen például az erdei termékek gyűjtése és feldolgozása volt. Ezeknek a gazdasági folyamatoknak egyik következménye volt a szakmunkásképzés megingása, holott ez volt a cigányság felfelé törekvő hányadának perspektívát nyújtó intézménytípus.

Hogyan építhetők ki olyan struktúrák, amelyek lehetőséget nyújtanak a cigányság számára is? Feltételezésünk szerint a pályakezdő cigány/roma népesség jelentős része hajlandó társadalmilag elfogadott keretek között munkát vállalni, ha ehhez megfelelő segítséget kap. A támogatás formáinak kidolgozásában, de különösen megvalósításában a sorukért felelősséget viselő civil szervezetek, mindenekelőtt az önkormányzatok játszhatalnak fontos szerepet.

A kutatás először arra a kérdésre kívánt választ kapni, milyen tényezők akadályozzák a roma pályakezdőket a munkavállalásban. Feltételezhetően egyaránt szó van a lakóhelyen elérhető munka hiányáról, a közlekedési helyzetről, a közlekedési költségekről, de választ kerestünk arra is, milyen szerepe van az iskolázottsági/képzettségi szintnek, az egészségi állapotnak, a családi háttérnek.

Megvizsgáltuk, mit tesznek és mit kívánnak tenni az érintettek helyzetük javításáért (a képzésben, átképzésben való részvétel, illetve ennek igénye, az egyéni vállalkozások, alkalmi munkavállalás, lakóhely-változtatás stb.).

Harmadsorban azt vizsgáltuk, milyen intézményrendszer áll rendelkezésre az egyes kistérségekben és a térség egészében a humán erőforrás, mindenekelőtt a cigányság munkapiaci esélyeinek javítására. Erre a kérdésre a választ egyfelől a civil szervezetek, alapítványok, egyesületek, kisebbségi önkormányzatok, másfelől az államigazgatási szervezetek, az oktatási és képzési szervezetek, intézmények tevékenységének vizsgálatával kerestük. (2)

A módszerről

A kutatás alapvető kérdése az volt, hogyan válasszuk ki a mintát, azaz hogyan találjuk meg a kérdezendő cigány/roma népességet. Nem kívántunk azzal az empirikus szocioló-

giai kutatásokban alkalmazott definícióval élni, amely szerint az a cigány, akit a környezete annak tart. Bonyolultabb, de talán korrektebb megoldást választottunk: a cigány kisebbségi önkormányzatok segítségét kértük.

Abból indultunk ki, hogy a cigány önkormányzatok ismerik és azonosítani tudják a hátkörükhöz tartozó cigányságot, mégpedig olyan módon, hogy azzal az érintettek egyénileg is egyetértenek. Ha a cigány kisebbségi önkormányzat hívja el az érintett fiatalokat, akkor mintánkba nem kerül be olyan ember, aki nem vállalná cigányságát. Azokon a településeken, ahol nem működik kisebbségi önkormányzat, a civil szervezeteket kerestük meg, vagy a szomszédos település önkormányzata kérte együttműködésre az érintetteket.

Munkánkat megkönnyítette, hogy Baranya megyében három nagyobb szervezetben tömörülnek az önkormányzatok, így a tömörülések vezetői közreműködésével találtunk kapcsolatot az egyes településekhez. Ezért kiváltképpen köszönettel tartozunk *Kosztics Istvánnak, Gál Józsefnek és Kosztics Józsefnek* a támogatásért.

A mintavételi módszer előnyeit a következőkben látjuk:

– megoldottuk a hasonló kutatások nagy problémáját, a cigánysághoz tartozó személyek azonosítását;

– a kérdezés legitimitását a „terepen” senki sem vonta kétségbe;

– a kérdőívek kitöltését sikerült közös munkaként értelmeznünk, amelyben egyenrangú partner a kérdezett és a kérdező;

– elkerültük az ilyen kutatásoknak azt a veszélyét, hogy cinkosság alakuljon ki a kérdező és a kérdezett között bármiféle hatalom kijátszása céljából,

– így meggyőződésünk szerint hozzájárultunk a társadalmi kohézió erősítéséhez ahelyett, hogy a dezintegrációt erősítettük volna.

Módszerünk hátrányait a következőkben látjuk:

– jelentősen több szervező munkát igényelt, mint az egyéni felkeresés és kikérdezés;

– a kérdőívek csoportos kitöltése alacsonyán iskolázott emberek körében fokozott figyelmet igényel, amit nem mindig tudtunk biztosítani;

– nem minden érintett tett eleget a meghívásnak, ezt pedig utólag – a módszer miatt – nem lehetett korrigálni.

Úgy gondoljuk, hogy az előnyök a hátrányoknál többet nyomnak a latban. Mindemellett a következőkben hasonló kutatások esetében törekedni kell a hátrányok csökkentésére (a jelen lévő kérdezőbiztosok nagyobb száma, területenként legalább két alkalommal történő megbeszélés stb.). (3) Föl kell tennünk a kérdést, milyen jellegű a minta, azaz milyen érvényességgel, milyen népeiségre vonatkozó általánosító következtetések fogalmazhatók meg kutatásunk alapján. A minta a Baranya megyei pályakezdő, munkanélküli cigány fiatalok teljes körét szándékozta a vizsgálatba bevonni. A minta elsősorban a céltörtört kör reprezentálja, de reményünk szerint tudunk néhány olyan következtetést is levonni, amelyek ennél szélesebb populációra is érvényesek.

Három szempontból értékeltük adatainkat. Az egyik szempont a kistérség. A kistérség a KSH besorolása szerinti településeggyüttes, amely egy városból és a hozzájuk tartozó falvakból tevődik össze. A kistérségi szemléletnek az az alapja, hogy a felnőttek többsége ezekben a társadalmi-területi egységekben tanul és vállal munkát, illetve kívánatos volna, ha e területeken belül, tehát lakóhelyéhez viszonylag közel találna tanulási és munkavállalási lehetőséget. Ez a területi szint a szakirodalom alapján emellett olyan egység, ahol lehetséges és értelmes a gyakorlati beavatkozás.

Az adatok értékelésének másik kitüntetett szempontja a válaszolók nem szerinti megoszlása. Feltételezzük ugyanis, hogy – különösen hagyományosabb közösségekben – a nők másként lépnek ki a munkapiacra, mint a férfiak, illetve másként jelentkeznek a foglalkoztatás, pénzkeresés problémái is.

A harmadik szempont a lakóhely településjellege, azaz: a megyeszékhelyen, egyéb városban vagy községben él-e a kérdezett. Ennek a szempontnak az a megfontolás ad sze-

repet, hogy a települési szint legalább olyan mértékben meghatározó az életpálya alakulása szempontjából, mint a kistérség. A falu másfajta közösségeket hoz létre, másfajta magatartásokat és attitűdöket erősít vagy gyengít, mint a város. Tehát mind a lehetőségekben, mind a felkészülésben eltérhet a falusi lakos a városi, még inkább a nagyvárosi lakostól.

Demográfiai jellemzők

A kérdezettek négyötöde pályakezdő fiatal, az idősebbek egy-két évvel haladták meg a korcsoport felső határát (24 év), a fiatalabbak egy-két évvel maradtak el az alsó határtól (16 év). Valamivel több volt a férfi a nőnél. Ennek oka az lehet, hogy a cigány lányok és asszonyok a férfiaknál kisebb mértékben érdekeltek a munkavállalásban, valamint a nők az este szervezett programon kevésbé hajlamosak részt venni a férfiaknál. A települési szint szerinti megoszlás jelentős községi többletet mutat. Ez főként azt jelzi, hogy a munkanélküliség elsősorban őket érinti, kisebb mértékben a városban élőket.

A válaszolóknak alig kétötöde hajadon vagy nőtlen, túlnyomó többségük házas vagy élettársa van. Minden másodiknak van már gyermeke is, néhányuknak három vagy annál több. A nők kétharmada gyermekes anya, a férfiak között magasabb az egyedülállók aránya. A családalapítás gyakorisága nem jelenti azt sem, hogy a kérdezettek túlságosan korán tették volna meg ezt a lépést: húsz évnél idősebb a válaszolóknak mintegy háromnegyede. Két dolgot azonban magával hoz ez a helyzet. Az egyik az, hogy a felnőttek – fiatal szülők – pénzkereső munkájára nagy szükség van. A másik az, hogy a mozgékony-ságot – mobilitást a szó földrajzi és társadalmi értelmében egyaránt – valószínűleg korlátozza az ellátásra váró család. Ugyanakkor arra is érdemes figyelni, hogy ezek a zömében családos fiatal emberek késznek mutatkoznak és nagyon is érdekelték abban, hogy önmaguk és családjuk helyzetének javítása érdekében lépéseket tegyenek.

Iskolázottság és szakképzettség

Mintánk iskolázottsága lényegében ugyanazt a lehangoló képet mutatja, amit szociológiai kutatások a cigányság egészéről szoktak megállapítani. Ebben a fiatal korcsoportban is magas (13,5 százalék) az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya, csaknem minden második legfeljebb az általános iskolát fejezte be. Közülük egy-két személy jutott a felnőttképzés keretében az általános iskola befejezésig. Az általános iskolát vagy ennél kevesebbet végeztek a megkérdezetteknek 60 százalékát teszik ki. Ha ezt az arányt összevetjük például azzal, hogy Budapesten az általános iskolát végzetteknek majdnem háromnegyede érettségit adó középiskolában tanul tovább, kirívóan alacsonynak tekinthetjük az itt talált iskolázottsági szintet.

Egyharmaduknak van valamilyen szakmai képzettsége, csak egyhuszaduk érettségi-zett, illetve jár érettségit adó iskolába, egyszázaduk tanul vagy tanult felsőfokon. Igaz, mintánk speciális, mivel munkanélküli fiatalokat kérdeztünk, tehát feltételezhetjük, hogy egy teljes mintában jelentősen magasabb iskolázottságot találtunk volna. Az alacsony iskolázottsági szint oka is lehet annak, hogy a kérdezett fiatalok kiszorultak vagy be sem kerültek a munkaerőpiacra.

A nemek közötti különbségek is megfelelnek az országos tendenciáknak. A nők az általános iskola befejezéséig a férfiaknál nagyobb arányban jutottak el, a szakképzésükre viszont az jellemző, hogy a férfiak inkább szakmunkásképzőben, a nők viszont inkább szakiskolában tanultak tovább.

Kistérség szerint elemezve az iskolázottságot, feltűnik, hogy a pécsi kistérségben a legmagasabb a legfeljebb általános iskolát végzettek aránya (75 százalék), ezt a szigetvári térség követi (68 százalék), míg a legalacsonyabb a mohácsi és a komlói térségekben (37 százalék és 46 százalék). Ugyancsak a pécsi térségben a legalacsonyabb a szak-

munkásvégzettséggel (szakmunkásképző és szakiskola) rendelkezők aránya, legmagasabb pedig a mohácsi kistérségben.

A megyeszékhelyen élők 86 százaléka végzett legfeljebb általános iskolát (közülük 21 százalék még ezt sem!), töredékük rendelkezik valamilyen szakképzettséggel. A többi városban a kérdezettek fele általános iskolai végzettségű, kétötödének szakképzettsége is van. Ehhez hasonló a községi fiatalok iskolázottsági szerkezete is.

A megyeszékhelyen lényegében csak azok a cigány fiatalok maradnak munka nélkül, akiknek alacsony vagy hiányos az iskolázottsága. Ez elsősorban az élénkebb munkaerőpiaccal függ össze, de valószínű az is, hogy a munkaüggyel, munkapiaci képzéssel foglalkozó szervek lakóhelyi hozzáférhetősége is növeli a foglalkoztatási esélyeket. A kedvező pozíció kisebb mértékben ugyan, de érzékelhető a kistérség egészében, ezzel magyarázható a munkanélküli cigány fiatalok alacsony iskolázottsága. Ebből a helyi oktatás- és munkaügyi politika számára vonatkozóan az a javaslat fogalmazható meg, hogy a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az általános iskolai lemorzsolódásra és az általános iskolát végzettek szakképzettséghez való juttatására.

A megye többi kistérségében – ahol jelentős arányban vannak szakképzettek is a munkanélküli cigány fiatalok között – az átképzésre kellene nagyobb energiákat fordítani. A szigetvári térség jellemzője, hogy a csak általános iskolát végzettek aránya igen magas, ugyanakkor itt a legalacsonyabb az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezőké. Ez arra utal, hogy hiányzik vagy nem elég vonzó az elérhető szakképzés.

A városokban és a községekben élők iskolázottsági szerkezetében kicsi az eltérés: a gazdaságilag stagnáló városok még saját fiataljaiknak sem tudnak munkát adni, még kevésbé a

A közoktatás pedagógusainak rendkívül nagy a felelősségük abban, hogy jól tanuló cigány tanítványaikat sem juttatták-juttatják középiskolába.

környékükhöz tartozó községekben élőknek.

76 férfi és 48 nő szerzett valamilyen szakképesítést, a válaszolók valamivel több mint harmada. A férfiak több mint a fele a lakossági szolgáltató iparban szerzett képesítést. Ide soroltunk olyan területeket, mint az egyes építőipari szakmák (ács, festő, burkoló

stb.), a bútorkészítés és részterületei, az autószerelés különböző területei. A másik nagyobb képzettségi területet a gyáripar körébe soroltuk (hegesztő, géplakatos, cipőfelsőrész-készítő stb.). Kisebb, de még jelentős arányú a mező- és erdőgazdálkodásban képzettek aránya (például traktoros, fakitermelő, szőlőtermesztő stb.) További megemlített szakképzettségek: kubikos, szőnyegkötő, biztonsági őr.

A nők körében kiemelkedik (73 százalék) a szolgáltatásban képzettséget nyertek aránya. E csoportba olyan képzettségeket soroltunk, mint a bolti eladó, ápoló, gyors-gépiró, varrónő, segédápoló stb. Zömében tehát ismét nem OKJ-s szakmákat említettek. Egyéb szakmát a nők körében elvértve találunk.

A munkaügyi szervezetek által szervezett tanfolyamon a kérdezettek negyede vett részt, jelentősen több férfi, mint nő. Ez az arány a szakképzettséggel nem rendelkezőkhöz viszonyítva még mindig alacsony, jóllehet fontos hozzájárulást jelent a szakmai műveltség emeléséhez. Az egyéni motivációk és a munkaügyi gyakorlat egyaránt a piachoz való jobb alkalmazkodást segítik (más kérdés, hogy a kérdezettek körében egyselőre nem teljes sikerrel), mivel a munkaügyi képzésben résztvevők kétharmada újabb szakmai képesítést szerzett, néhányan pedig egynél többet is.

Ez is hozzájárul, hogy a kérdezettek ötödének volt az adatfelvétel idején valamilyen munkája. Ez a munka a legtöbb esetben a közhasznú foglalkoztatás körében átmenetileg végzett tevékenység. Viszonylag jó aránynak tekinthetjük, hogy a fiatalok fele regisztráltatta magát a munkaügyi központban – ezzel van összefüggésben a munkapiaci képzésben résztvevők fentebb ambivalensen megítélt, itt azonban föltétlenül eredmények tekinthető létszáma is.

Csaknem háromnegyedük kevesebb mint egy éve munkanélküli, a tapasztalatok szerint nekik van esélyük belépni vagy újra belépni a munkaerőpiacra. A többiek – akik 1–5 éve, illetve több mint 5 éve vannak munka nélkül – a tartós munkanélküliek kategóriájába tartoznak. Igen nagy figyelmet, támogatást és gazdasági fejlődést igényelne, hogy be- vagy visszakerüljenek a foglalkoztatottak körébe.

Tervek

Az élettervek (vágyak, igények) pszichológiai, szociálpszichológiai és szociológiai értelemben is kiemelkedően fontos tényezői az egyének és társadalmi csoportok helyzetének. Hiányuk vagy irrealitásuk egyaránt arra utal, hogy az illető egyén vagy csoport nem képes irányítani saját sorsát: vagy belenyugszik helyzetébe, vagy irreleváns, esetleg társadalmilag káros megoldásokat keres. A reális tervek egy-egy lépést jelentenek az egyén és csoport helyzetének javítására. Nehéz persze megítélni az élettervek realitását egy kérdőív kitöltése alapján. Becsléseket azonban lehet készíteni, amelyek elsősorban a kérdezettek helyzetére irányulnak, másodsorban a gyakorlati (politikai) beavatkozást segítik.

A kérdezetteknek 60 százaléka nem rendelkezik az általános iskolánál magasabb végzettséggel. Ugyancsak kerekén 60 százalék azoknak az aránya, akik középfokú oktatási intézménybe jelentkeztek: az eltérés egyrészt a fel nem vettek, másrészt a lemorzsolódók számából adódik össze.

A középfokú iskolai jelentkezés, felvétel az általános iskolai eredményekre épül. Erre nyilván mindenki többé vagy kevésbé szépítve emlékszik. Még ha feltételezzük is az osztályzatok utólagos megszépülését, ezt elsősorban az igen rossz és a közepes közötti sávban helyezzük el. A közepesek és elégségesek magas aránya indokolhatja a középfokú továbbtanulási igények alacsony szintjét. A kérdezettek egynegyede viszont beszámolója szerint kifejezetten jó tanulmányi teljesítményt ért el, amit tapasztalataink alapján inkább elfogadhatunk realitásként. Ugyanis a jó tanulmányi eredményűeknek is csak kevesebb mint a fele jelentkezett érettségit adó középiskolába.

A középfokú iskolázási igényeknek az indokoltnál alacsonyabb szintjét több egyéni tényező magyarázhatja. Az értelmezésben abból indultunk ki, hogy a vizsgált korosztály zömének idősebb tagjai (25 évesek) is a rendszerváltás idején döntöttek a továbbtanulásról. Igaz, hogy a demográfiai hullámhegy bizonyos mértékig korlátozta a továbbtanulási lehetőségeket, de egy-két éven belül tömegesen indultak új gimnáziumi és szakközépiskolai osztályok – tehát nem a férőhelyek szűkösségében kereshető a magyarázat. Fő okként valószínűleg azt kell számításba vennünk, hogy még a magukat jó és eredményes tanulóknak tekintő fiúk és lányok is – családjukkal együtt – ritkán mertek arra gondolni, hogy az országos normákhoz hasonlóan érettségit szerezzenek. Mivel fiatal korcsoportban végeztük vizsgálatunkat, következtetésünk feltehetően még ma is érvényes: a közoktatás pedagógusainak rendkívül nagy a felelősségük abban, hogy jól tanuló cigány tanítványaikat sem juttatták-juttatják középiskolába.

Az iskolaválasztásra befolyást gyakoroló személyek, szervezetek között nem kellett választani, gyakorlatilag mindent (mindenkit) meg lehetett jelölni, aki/amely egyáltalán szóba jöhet. A kérdezettek úgy vélekednek, hogy elsősorban önmaguk, kisebb részben szüleik javaslatára döntöttek továbbtanulásukról. Valójában azonban ilyen életkorban született, egész életre szóló döntések egy szocializációs folyamat eredményei. Ha a gyermek szocializációja során olyan mintákkal, modellekkel, magatartási módokkal azonosul, amelyek szerint neki „túl sok” vagy „túl kockázatos” vagy „bizonytalan/ismeretlen” a magasabb szintű iskolázás, akkor saját döntését ennek a folyamatnak az eredményeként úgy hozza meg, hogy beleilleszkedjék a szocializációja (környezete) elvárásaiba.

Az általános iskolai tanárok, illetve osztályfőnök tanácsa az esetek kerekítve tizedében érvényesült a kérdezettek emlékezte szerint. Aligha tévedünk, ha az adatot úgy értel-

mezzük, ilyen arányban találkoztak ezek a fiatalok velük, a sorsukkal igazán foglalkozó, törődő tanárokkal. Nagyjából hasonló arányban tartották a kérdezettek fontosnak barátok, ismerősök, rokonok tanácsait.

Még a tanárokénál is kisebb a pályaválasztási tanácsadó vagy egyéb szervezetek hatása. Lehet magától értetődőnek tekinteni azt, hogy az iskolaválasztás előtt álló gyerek nem kér tanácsot semmilyen szervezettől, az azonban már kevésbé magától értetődő, miért nem keresik meg a cigány kisebbségi önkormányzatok vagy a fiatalok sorsáért felelősséget vállaló egyéb szervezetek az általános iskolákat, és miért nem segítenek a pályaválasztási döntésekben. Ha ezt a tevékenységet a közoktatás nem vagy nem kielégítően végzi, akkor ebben a „résben” fontos szerephez juthatnának a cigány civil szervezetek: ezek azonban a mintánkra bekerült fiatalok életében gyakorlatilag nem játszanak szerepet.

Emlékeztetük szerint a pályaválasztást elsősorban a szakma-szakterület iránti érdeklődés motiválta, másodsorban a jól jövedelmező állás reménye. A nők és a férfiak szakválasztásának eltérő motivációs szerkezete – amelyet korábban a magunk és mások kutatásai is elemeztek – kirajzolódik vizsgálatunkban is. Mindkét nem számára elsődleges – bár a lányok számára kisebb mértékben – a szakma iránti érdeklődés. A remélt munkahely jó kereseti lehetőségei a férfiak esetében kétszer olyan súllyal nyomnak a latban, mint a nőknél: tradicionális társadalmunkban (ez nemcsak a cigányságra, hanem a magyar társadalom egészére érvényesnek tűnik) a pénzkereset elsősorban a férfiak dolga. Mindkét nem számára hasonlóan fontos a szakma jó munkapiaci helyzete: biztos elhelyezkedést reméltek azok, akik az adott képzést választották. Minden egyéb feltételezhető tényezőnek elhanyagolható szerepe van. Foglalkoztatáspolitikai szempontjából az a következtetés vonható le, hogy a fiatalok körében elsődleges az érdeklődés felkeltése valamely szakma iránt, így hatékonyabb a fiatalok pályairányításában való aktív részvétel.

Az általános magyarországi gyakorlatból és mintánk jellegéből egyaránt következik, hogy kevés az iskolát váltók száma és alacsony az arányuk. Nem igazolódott tehát az a hipotézisünk, hogy a kérdezettek körében nagyobb arányú bizonytalankodással számolhatnánk e területen is. Ötödük jelezte, hogy tanulmányai megkezdése után iskolát változtatott. Az iskolaváltoztatás indokai szinte egyénekenként változnak. Az iskola változtatása minden esetben a középfokú iskolából való lemorzsolódást jelentette, ez többnyire az első iskolaév után következett be. Bár az iskolaváltó évek – az általános iskola első és ötödik osztálya, a középfokú iskola első osztálya – kritikus szakaszként meglehetősen ismertek, mégsem fordítanak sem az iskolák, sem más szervezetek figyelmet arra, hogy a gyermekeket és fiatalokat ezekben a váltásokban segítsék.

A közeljövőre vonatkozó válaszokat illetően elenyésző azoknak a száma, akiknek nincsenek terveik, illetve akik nem válaszoltak a kérdésre. A nem tervezés – apátia, belenyugvás – jeleként értelmezzük azt a választípust, amely a munkanélküliséget nevezi meg a közeljövő megvalósítandó „terveként”. A tervek sugallt iránya előli kitérést jelzi a feleség- és anyaszerepre készülés, valamint az egyéb kategóriába sorolt választípus (például: „tájékozódok a lehetőségekről”). Összesítve e kategóriákat, a kérdezettek mintegy negyedéről azt kell mondanunk, hogy nem rendelkezik olyan tervvel, konkrét jövőképpel, amely köré tanulási és munka jellegű tevékenységét szervezni tudná.

Negyedük tervezi, hogy valamilyen formában tovább fog tanulni, kiegészíti iskolai végzettségét. Tekintettel az igen kedvezőtlen iskolázottsági szintre és szerkezetre, ez az arány nagyon alacsony. A továbbtanulást tervezők többsége érettségit kíván szerezni, ezt követi valamilyen szakmai képzés elnyerése.

A többség – a válaszolóknak több mint a fele – munkát, elhelyezkedést szeretne, illetve önálló vállalkozást kezdeni. Aligha meglepő, hogy a bármilyen munkahelyen elhelyezkedni kívánók között magasabb a nők, az önálló vállalkozást indítani szándékozók között pedig a férfiak aránya.

Ha az imént magasnak minősítettük is a továbbtanulást vagy elhelyezkedést nem terve-

ző fiatalok 24 százalékos arányát, helyezzünk hangsúlyt a dolog másik oldalára is. Az a 76 százalék, amely továbbtanulást vagy munkába állást tervez, elég magas arányt képvisel ahhoz, hogy élesen szemben álljon a cigányellenes sztereotípiákkal. A kérdezettek a roma/cigány fiatalok legkedvezőtlenebb helyzetű rétegét képviselték: alacsony iskolázott, zömükben falusi, stagnáló gazdaságú térségben élő munkanélkülieket. Ehhez a helyzethez viszonyítva kell értékelnünk azt, hogy háromnegyedük javítani akar saját sorsán.

A munkavállalás legfontosabb szempontjai közül kiemelkedik a „mindegy, hogy mit” típusának gyakorisága: harmaduk számára csak a megfelelő fizetés fontos, további hetedük számára pedig, hogy egyáltalán legyen állásuk. Ezen kívül még – különösen a nők számára – lényeges, hogy a lakóhelyhez közel legyen a munkahelye. (Egyéb tényezők csak néhány fiatalnál fordulnak elő, mint például: jó nevű cég által biztosított munkahely, egy műszakos munka, kötetlen munkaidő, a munka sikeressége, stb.). Nem gondoljuk azt, hogy a vélemények a konkrét helyzetekben mutatott magatartással egészében meg-egyeznek, azaz nem bizonyos, hogy legalább minden második munkanélküli cigány fiatal munkát vállalna, ha kínálnának neki. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a munkavállalást fontos célnak és értéknek tekintik.

Az álláskeresés összefüggései

Ha a munkavállalással kapcsolatos konkrét terveket vesszük szemügyre, akkor világosabban látjuk, hogy a vélekedés és a magatartás között viszonylag jelentős lehet a különbség. A fiatalok hatoda vagy tanul még, ezért nem akar elhelyezkedni, vagy megígért munkahelyére vár, további tizedüknek bizonytalan állásajánlata van. A másik póluson helyezkedik el a válaszolóknak az az egytizede, amelyik nem is akar elhelyezkedni a közeljövőben, de nem is tanul, s valószínűleg ide kell számítani a kérdésre nem válaszolók 20 százalékos arányát. A két, arányait tekintve hasonló csoportot (30–30 százalék) a konkrét tervvel rendelkezők és a sorsukkal komolyan nem foglalkozók alkotják, azaz egy képzeletbeli skála két végpontján helyezkednek el. A többiek vagy „információkat gyűjtenek” az elhelyezkedési lehetőségekről, vagy a munkaügyi központ segítségére számítanak.

Az utóbbiak egyötödös aránya alacsony abból a szempontból, milyen szerepet kellene játszania a munkaügyi szervezetnek a fiatalok munkához juttatásában. Valójában csak azok várnak a munkaügyi központtól segítséget, akik rendszeres kapcsolatot tartanak ezzel a szervezettel.

A munkaügyi kirendeltséggel való kapcsolat intenzívebb és gyakoribb. Legtöbben információt kértek, de voltak benn tanácsadáson és vettek részt rendezvényeken. A kérdezetteknek több mint 70 százaléka volt kapcsolatban a munkaügyi kirendeltséggel. Ez a magas arány egyrészt a kirendeltségek munkáját dicséri, másrészt a fiatalok erős érdeklődését és eltökéltségét jelzi abból a célból, hogy munkahelyet találjanak.

A munkahelykeresés intenzitását (kétharmaduk keresett már többször munkahelyet) is jelzi, de emellett a kapcsolatok köréről is informálnak azok a kérdések, amelyek az állás-keresés mikéntjére irányultak.

A fiatalok csaknem fele az ismerősökön, barátokon keresztül informálódott, és igen gyakori a család említése is. Ezt magától értetődőnek is tekinthetjük, azonban azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a cigány fiataloknak ebben a körében a család és az ismeretségi-baráti kör rendszerint nincsen jobb helyzetben, nem tájékozottabb az érintettekénél. Kissé élesen megfogalmazva, a „vak vezet világtalan” helyzete fordulhat elő leggyakrabban. Ugyanakkor az egyes közösségek biztonságot jelentenek a fiatal számára, ezért is fordul legtöbbször a meghitt körhöz kritikus élethelyzeteiben.

Az újságok és a munkaügyi kirendeltségek egyaránt a válaszok negyedében fordulnak elő. Ezzel az említési gyakorisággal közvetlenül a családi-baráti kör után következnek. A cigány kisebbségi önkormányzatok mérsékelt szerepet játszanak az informálásban (8

százalék), s még ennél is ritkábban kapnak információt a civil szervezetektől (4 százalék).

Az elhelyezkedésben nyújtott tényleges segítségben még nagyobb arányban számítanak a fiatalok a szülőkre, családtagokra és a barátokra. E legszűkebb körön kívül csak a munkaügyi központokat és kirendeltségeket említették gyakrabban, azaz csaknem ugyanolyan arányban várnak innen információt, mint segítséget. Az önkormányzatok és civil szervezetek szerepét elenyészően kevesen említették. Sokkal nagyobb, elszomorítóan nagy a negatív válaszok aránya: senki sem segít, találmra választ céget.

A munkaügyi központ és a kirendeltségek elsősorban a legalacsonyabban iskolázottak reménységei. Az általános iskolánál kevesebbet vagy csak általános iskolát végzettek egyharmada említi. Tendenciaszerűnek látszik, hogy minél alacsonyabb iskolai végzettségű a kérdezett, annál gyakrabban vár segítséget a cigány önkormányzattól és egyéb civil szervezetektől. Ez azt is jelzi, hogy a fiatalok tudatában vannak annak, hogy a hozzájuk hasonlóan igen alacsony végzettségű családtagok, barátok nem tudnak számottevő segítséget nyújtani a munkahely keresésében.

Kistérségenként elemezve a megoszlásokat a munkaügyi szervezet említésének igen eltérő gyakorisága érdemel figyelmet. A szigetvári és a pécsi térség fiataljai jóval nagyobb mértékben támaszkodnak rá, mint a többi térségben. Ugyanebben a két térségben rendkívül alacsony azoknak a válaszoknak a gyakorisága, amelyek a teljes magukra hagyatottságról árulkodnak – szemben a komlói és a siklói térségekkel. A pécsi kistérségben számottevő gyakorisággal említették a kisebbségi önkormányzatot és egyéb civil szervezeteket is. Az előbbi megoszlásokat vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy az iskolázottsági szint csökkenése arányában gyakrabban várnak segítséget a fiatalok az önkormányzatoktól, civil szervezetektől. A jelen adatsor arra utal, hogy a pécsi és szigetvári cigány szervezetek hatékonyságával is összefügg a rájuk való gyakori hivatkozás és a senkitől segítséget nem remélők igen alacsony aránya.

A kudarcok okai

Választ kerestünk arra a kérdésre is, milyen tényezőkben látják a fiatalok annak okát, hogy nem sikerült munkahelyet találniuk. Kérdéseinknek ebben a csoportjában akartunk információt gyűjteni arról, milyen a fiatalok önképe, önértékelése, továbbá arról, hogy érzékelnek-e, érzékelték-e diszkriminációt az álláskeresés során.

Előre kell bocsátanunk az interjúkészítés során tett megfigyelésünket, hogy a fiatalok igen ambivalensen viszonyultak a diszkriminációra irányuló közvetlen kérdésünkhöz: egyesek megkérdezték, „szabad-e” nyíltan leírniuk tapasztalataikat. Szóban elmondták, de egyesek kockázatosnak tekintették leírni. A névtelenség hangsúlyozása győzte meg őket – már akit meggyőzött – arról, hogy nem lesz következménye rájuk nézve, ha a véleményüket leginkább tükröző választ húzzák alá. További kutatás tárgya lehetne, miért tekintik kockázatosnak a diszkrimináció említését a fiatalok. Legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy a kérdezők – függetlenül attól, hogy esetleg mindegyikük, többségük vagy néhányuk maga is cigány volt – a többségi társadalmat, a „fehér” társadalmat képviselték, amelyet a kérdezettek nem akartak vagy nem mertek megsérteni azzal, hogy nyíltan diszkriminációval vádolják. Akár érvényes ez a hipotézis, akár nem, látni fogjuk, hogy a válaszok ebben a dimenzióban kevésbé koherensek, mint egyéb kérdésekben.

Az elhelyezkedés sikertelenségének okára kérdezve a család, a barátok szerepe értelemszerűen elenyésző. A hiányzó „ismeretség” nem a családi és baráti kötelékek vagy támogatás hiányára utal, hanem arra a társadalom működéséről nyert tapasztalatra, miszerint az elhelyezkedéshez „ismeretség”, azaz protekció szükséges.

A megjelölt leggyakoribb ok – ezt igen realistán látják a fiatalok – a hiányzó vagy nem megfelelő képzettség. A férfiak és nők közötti különbség is az önértékelés józanságára utal: több nő, mint férfi említette ezeket a hiányosságokat az elhelyezkedés meghiúsulá-

sának okaként. A felsorolt többi tényező egy-egy válaszban jelenik csak meg (modor, megjelenés, tehetség, fizikum), s alig valamivel gyakrabban utaltak diszkriminációra.

A kérdezettek iskolai végzettsége szerinti megoszlás aláhúzza a fentieket: az iskolázottság hiányával elsősorban az alacsony iskolázottságúak magyarázzák a sikertelenséget, a nem megfelelő képzettség a szakképzetteknel játszik szerepet. A képzettek tulajdonították a sikertelenséget elsősorban az ismeretség hiányának. A többi lehetséges ok említése szórványos, és nem mutat összefüggést az iskolázottság szintjével.

A lakóhely településszintje szerint is a fenti összefüggések rajzolódnak ki, és újból az önértékelés nagyfokú realitása mutatkozik meg: az ismeretség hiányát legkevésbé a pécsiek, leginkább a községekben élők jelölik meg a sikertelenség okaként, talán hasonló tendenciát jelez, hogy a nem megfelelő modorra, megjelenésre, fizikai adottságokra inkább csak a községben élők utaltak, ugyancsak kizárólag számukra jelent problémát a közlekedés. Talán a pécsiek nagyobb etnikai tudatosságát („merészségét”, civis öntudatát) jelzi, hogy diszkriminációt ugyanannyi pécsi említett, mint az egyéb városok vagy községek lakói összesen.

A helyzet- és önértékelést azért mondtuk realistának, mert a válaszokban az tükröződik, hogy a fiatalok látják saját hiányosságait, amelyek miatt kiszorulnak a munkaerőpiacról, illetve képtük van a társadalom működéséről abban a tekintetben, hogyan lehet munkahelyhez jutni. Egyszerűsítve úgy foglалhatjuk össze a fentieket, hogy ha magasabb iskolai végzettséggel, szakképzettséggel vagy jobb szakképzettséggel és/vagy több hasznos társadalmi kapcsolattal rendelkeznének, akkor valószínűleg lenne munkahelyük.

A kérdés másik oldala, hogy ha ezen hiányosságok jellemeznék ugyan őket, de nem volnának cigányok, akkor is munkanélküliek lennének-e. A fiatalok tudják, hogy hasonlóan alacsony iskolázottsággal, hasonlóan kevés befolyásos ismerőssel azért sokaknak sikerül elhelyezkedniük. A versenytársak

azonban nem cigányok. Az alaphelyzetet úgy illusztrálják a kérdezettek, hogy ha egy cigány és egy nem cigány jelentkezik ugyanarra a munkára, akkor soha nem a romát választják. Egy másik alaphelyzet az, hogy a munkaerő-felvételt hirdető cégnél éppen betelik minden üres hely, amikor a cigány fiatalra kerülne sor. A diszkriminációt nehéz tetten érni, mivel annyit a munkáltatók már megtanultak, hogy a nyílt megkülönböztetésnek vannak bizonyos kockázatai.

Nehéz meghatározni a hátrányos megkülönböztetés eseteit azért is, mert elképzelhető, hogy nem mindig diszkrimináció az, amit elszenvetői így értékelnek: lehet, hogy nem etnikai, hanem egyéb ok van a jelentkező cigány fiatal elutasítása mögött, lehetséges, hogy tényleg beteltek az üres helyek, amelyekre ő jelentkezett. Ám egy-két ilyen tapasztalat átélése joggal ébreszti az egyénben azt a gyanút, hogy nem véletlenek sorozatának szenvedő alanya, hanem törvényszerűség van a különböző munkaadók hasonló viselkedésében. Miután ez a gyanú fölébredt, akkor már könnyen táplálkozhat a vélt vagy valóságos diszkrimináció eseteivel. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a roma/cigány emberek számára legalább annyira ismert a cigányellenesség létezése, mint a társadalom egyéb csoportjai számára, s elszenvetői érthető módon érzékenyebbek ennek különböző formáira, mint a kívülállók.

*Miért tekintik
kockázatosnak a
diszkrimináció említését
a fiatalok. Legvalószínűbbnek
azt tartjuk, hogy a
kérdzők – függetlenül attól,
hogy esetleg mindegyikük,
többségük vagy néhányuk
maga is cigány volt
– a többségi társadalmat,
a „fehér” társadalmat
képviseleték, amelyet a
kérdettek nem akartak
vagy nem mertek megsérteni
azzal, hogy nyíltan
diszkriminációval
vádolják.*

Ezért kérdeztünk rá egyenesen a diszkriminációra. Három lehetőség között lehetett választani: igen; nem, de hallott róla; nem. A közbülső lehetőséget úgy értelmezzük, hogy ha a kérdezett önmaga nem került is szembe hátrányos megkülönböztetéssel, minden álláskeresés során fel van készülve arra, hogy ilyen keserű tapasztalatban lesz része. Talán joggal feltételezhetjük, hogy a két válasz között az egyéni magatartásban – amelyet ilyen tapasztalatok után alakít ki az ember – nincsen jelentős különbség. A kérdezettek közül 19 százalék azoknak az aránya, akik nem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést munkahely keresésekor sem személyesen, sem nem hallottak ilyenről. A nem válaszolókat leszámítva is a pályakezdő cigány fiataloknak több mint kétharmada számol azzal, hogy etnikai hovatartozása miatt hátrányos megkülönböztetésben lesz része. Elkieserítően magas arány még akkor is, ha tudjuk, véleményeikről és nem tényekről van szó: a szorongás valóságos. A diszkriminációval szembekeverültek aránya legmagasabb a községekben élő cigány fiatalok között. Kistérségenként elemezve a válaszokat, a siklói és a mohácsi térségben leggyakoribb a hátrányos megkülönböztetés tapasztalata, a komlói térségben pedig a legritkább.

Ezután a diszkrimináció okait kérdeztük meg. Az előre megadott válaszokat három csoportba soroljuk. Az egyik csoportba olyan okok tartoznak, amelyek nehezen vagy egyáltalán nem változtathatók meg. Ezen belül egyesek közvetlenül az etnicitással függenek össze, s ezért egyáltalán nem vagy csak az etnikai identitás csorbitása árán változtathatók meg: bőrszín, név, külső megjelenés. Nem etnikai jellegű, de megmásíthatatlan adottság az életkor és a nem. A másikkba olyanok sorolhatók, amelyek módosíthatók, nem követelik általában az identitás, konkrétan az etnikai identitás feladását: megjelenés, módor, iskolai végzettség. A harmadikba a szociális helyzet összetevői csoportosíthatók: lakóhely, iskolai végzettség, családi állapot.

A nyílt cigányellenes diszkrimináció érzékelése döntő tapasztalat a fiatalok körében: a bőrszín (45 százalék) után közvetlenül a név (31 százalék) alapján ismerik fel és utasítják el a jelentkezőket a munkáltatók. A családi néven lehet változtatni – ismét csak külön kutatást érdemelne a névváltoztatások vizsgálata általában és a vélt vagy inkább valószínű diszkrimináció elkerülése érdekében! –, a bőrszínen nem. A külső megjelenés csak részben etnikai adottság, ez magyarázhatja az említések gyakoriságát. Ebben a választípusban a férfiak és a nők között nincsen különbség. A nem és az életkor nem változtatható feltétel, s a reális helyzetfelismerést tükrözi, hogy e két választípus a nőknél jelentősen gyakoribb, mint a férfiaknál: a nők a férfiaknál az életkort háromszor, a nemi hovatartozást pedig nyolcszor gyakrabban említik diszkriminatív tényezőként. Az egyén számára viszonylag könnyen – az identitás feladása nélkül – megváltoztatható tényezőknek a hátrányos megkülönböztetésben csekély szerepet tulajdonítanak. Számottevő azonban a lakóhely mint diszkriminatív tényező említése: a válaszok között 14 százalékos arányban fordul elő.

Összesítve némileg kiélezetten azt állapíthatjuk meg, hogy a munkapiacon leginkább hátrányos helyzetben a sötét bőrű, jellegzetes nevű, faluban élő, nem nagyon fiatal cigány asszony van.

Bár igen magas a hátrányos megkülönböztetést tapasztalók aránya, kevés értékelhető választ kaptunk arra a kérdésre, mit tesz azért, hogy elkerülje a diszkriminációt. Ennek magyarázata elsősorban az lehet, hogy legtöbbször a megváltoztathatatlan vagy nehezen változtatható adottságokat érzékeli a diszkrimináció okaként. Aki úgy tapasztalja, hogy elég egyetlen pillantást vetni az arcára, cigányként határozza meg és utasítja el a potenciális munkaadó, az nemigen láthatja annak értelmét, hogy képzettségén, fellépésén nagy fáradtsággal javítson a munkavállalás reményében. Az etnikai diszkriminációnak, a mindennapi rasszizmusnak egyik legveszélyesebb hatása, hogy megbénítja az elszenvedőt, hiábavalónak, feleslegesnek mutatja azokat az erőfeszítéseket, amelyeket sorsa jobbra fordítása érdekében tehetne. Figyelmét, energiáit legfeljebb a megalázó társadalmi

helyzet feldolgozására irányítja, nem pedig sorsának alakítására, hiszen erre – úgy érzi – kevés a lehetősége.

A kérdésünkre adott válaszok gyakoriságában az tükröződik, hogy kevés eszköz áll a kérdezett fiatalok rendelkezésére ahhoz, hogy az őket ért vagy erő hátrányos megkülönböztetés ellen védekezzenek. Egynegyedük semmit nem tesz azért, hogy elkerülje a diszkriminációt. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a lehetséges módszerek választása nagyon is komoly és konstruktív attitűdökre, az alkalmazkodó magatartás szándékára utal. (Egyetlen fiatal válaszolta keserű iróniával, hogy „fehérítő krémet használok”, s egy másik, hogy „nincs lehetőség bármit tenni”). A társadalmi tanulás fontos eredményének tekintjük, hogy többen ügyelnek a jövőben az öltözködésükre, sokan javítani szeretnének modorukon. Az öltözködés fontossága más dimenzióban is kiemelkedik: lehetséges ugyan, hogy a fiatalok természetes igénye jelentkezik e választípus gyakoriságában, mégis hajlunk arra, hogy az előnyös megjelenés és a jó első benyomás fontosságának felismerésére utal, s ennyiben ténylegesen társadalmi tanulási folyamat eredményének tekinthetjük. Tizedük véli, ha megtanul egy jó szakmát, el tudja kerülni a hátrányos megkülönböztetést. Egy-egy konkrét helyzet megoldására irányul az a válasz, hogy „öntudatosan lép fel”, azaz tiltakozik az egyenlőtlen bánásmód ellen. Ez a magatartás annyiban hasonlít a semmit nem tevéshez, hogy nem tartalmaz cselekvési tervet. Távlatosabb gondolkodást jelez az a válasz, hogy az illető bizonyítási lehetőséget kér, mivel itt a diszkrimináció elutasításán túl konstruktív elem is beépül. A „bizonyítás” magában foglalja a személyes adottságok kibontakoztatásának lehetőségét és az etnikai sztereotípiák felülvizsgálatára való késztetést („hogy a társadalom rájőjön, vannak a cigányok között is jó, értékes és dolgozni akaró emberek”).

A lakóhely jellege szerint jellegzetes különbségek vannak a válaszok gyakoriságában. A pécsiek leggyakoribb választása a bizonyítási lehetőség igénylése (kétötödük), a modor és az öltözködés javítása is kiemelkedik (a válaszadók negyedénél, illetve harmadánál). Az egyéb városokban élők is leggyakrabban bizonyítási lehetőséget kérnek, de a pécsieknél jóval kisebb arányban. Náluk a „semmit nem tesz” válasz is gyakori, és a községekben élők elsősorban ezt választják. A községi lakosok emellett az öntudatos fellépést preferálják.

A települési „lejtőn” lefelé haladva csökken azon válaszok gyakorisága, amelyek valamilyen cselekvésre, alkalmazkodásra vonatkozó elgondolást tartalmaznak. Nehéz ezt másként értelmezni, mint hogy a munkanélküliség, különösen az ifjúsági munkanélküliség személyiségromboló hatásai a leghátrányosabb helyzetben élőket sújtják leginkább, akiknek másoknál kevesebb esélyük van életükön változtatni.

Kistérségenként vizsgálva a válaszokat, úgy látszik, hogy a megyeszékhely kisugározza hatását a térségére is, alapjában ugyanolyan a válaszok gyakoriság szerinti megoszlása, mint a pécsieknél. Az ellenkező véletet a mohácsi és a komlói kistérség képviseli. Az itt élők jelentős része „semmit nem tesz” a diszkrimináció elkerülésére, az öltözködésre fordított nagyobb figyelem az egyetlen gyakrabban említett alkalmazkodó magatartás. A mohácsi és a komlói kistérség munkanélküli cigány fiataljai e tekintetben jelentősen passzívabbak, mint általában a községekben élők.

A siklói és a szigetvári térség fiataljainál egymástól is eltérő mintázatot találunk. A siklóiaknál ugyanolyan gyakori a „semmit nem tesz” válasz, mint a mohácsiaknál, vi-

Az etnikai diszkriminációnak, a mindennapi rasszizmusnak egyik legveszélyesebb hatása, hogy megbénítja az elszenvedőt, hiábavalónak, feleslegesnek mutatja azokat az erőfeszítéseket, amelyeket sorsa jobbra fordítása érdekében tehetne. Figyelmét, energiáit legfeljebb a megalázó társadalmi helyzet feldolgozására irányítja, nem pedig sorsának alakítására.

szont kiugróan magas (25 százalék) az öntudatos fellépés választása, a pécsiekéhez hasonló a bizonyítási lehetőséget igénylők és a tanulást választók aránya. A modor és az öltözködés javítása náluk gyakorlatilag nem fordul elő. A szigetvári kistérségben élőknel a passzivitást választók aránya a legalacsonyabb, sokan akarnak jobban ügyelni az öltözködésre, s magas a bizonyítási lehetőséget választók aránya is. A két térségben adott válaszok szerkezetének különbségét nem tudjuk értelmezni, azt azonban megállapíthatjuk, hogy mindkét területen az alkalmazkodó magatartások dominálnak: a választások szerkezete és tendenciája közelebb áll a pécsi térségéhez, mint a mohácsihoz és a komlóéhoz.

Végezetül megkérdeztük, melyik módot találják leginkább alkalmasnak az álláskereséshez. Azt akartuk megtudni, hogy a diszkrimináció érzékelése módosítja-e az állásra való jelentkezés választott módját: pontosabban azt vártuk, hogy a személyes jelentkezést esetleg kevesebbre fogják értékelni a munkáltatók (feltételezett) cigányellenes előítéletei miatt. Valójában azonban – ahogy a munkahelykereséssel kapcsolatos kérdéseinkben is – a baráti és rokoni kapcsolatokon keresztül történő jelentkezést a kérdeztettek harmada véli leghatékonyabb módnak. Igen csekély azoknak az aránya, akik a telefonon vagy írásban történő jelentkezést választják, amit persze indokolhat egyfelől a telefonhiánya, a telefonon történő ügyintézésben való gyakorlatlanság, másfelől az alacsony iskolázottsági szint miatt a gyenge íráskészség, továbbá persze a szoba jöhető állások jellege is. A túlnyomó többség személyesen jelentkezik akkor is, ha újsághirdetés útján kapja az információt. A módszer kiválasztásában elsősorban a lakóhelynek van szerepe: a pécsi és a városi lakosok nagyobb mértékben preferálják a személyes jelentkezést, a községiak a rokoni és baráti közvetítést. Ebben nyilván nemcsak az egyes közösségek eltérő mértékű tradicionalitása játszik szerepet, hanem egyszerűen az a tény is, hogy a községekben élők nehezebben tudják végigjárni a potenciális munkahelyeket.

Összefoglalás és javaslatok

Empirikus kutatásunkban pályakezdő munkanélküli cigány fiatalokat kerestünk fel Baranya megyében abból a célból, hogy megismerjük nézeteiket jelenlegi helyzetükről, terveiket és kilátásaikat arra, ahogyan helyzetüket javíthatnák. Választ kerestünk arra a kérdésre, milyen szerepet tulajdonítanak az egyes szervezeteknek – munkaügy, kisebbségi önkormányzat, civil szervezet – az elhelyezkedésben. Végül azt a kérdést próbáltuk meg körüljárni, tapasztaltak-e diszkriminációt munkahely-keresés közben, s ha igen, milyen fontosságot tulajdonítanak ennek kudarcukban, vannak-e eszközeik, módszereik, elgondolásaik az ilyen helyzetek megoldására. Az alábbiakban néhány fontosabb megállapításunkat foglaljuk össze.

A fiatalok iskolázottsága rendszerint igen alacsony, képzettségük hiányzik vagy szintén alacsony szintű (a magukat szakképzettként besorolók többsége sem OKJ-s szakmával rendelkezik). A munkanélküli fiatalok iskolázottsági és képzettségi szerkezete annál jobb minőségű, minél hátrányosabb helyzetű a lakóhely települése vagy kistérsége. Ez a kézenfekvőnek is tekinthető megállapítás azt az elszomorító következményt is magában foglalhatja, hogy ezeken a területeken csökkenni fog a tanulási motiváció, mivel a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy a „tanultak” sem tudnak elhelyezkedni. Sürgős tendője a munkaügyi szervezeteknek, hogy ösztönözze ezekben a térségekben a foglalkoztatási alapok igénybe vételét elsősorban a viszonylag iskolázottabb fiatalok bevonására. A kisebbségi önkormányzatoknak és a civil szervezeteknek ebben nagy szerepe lehetne, amint abban is, hogy ösztönözze a munkanélküli fiatalokat (és idősebbeket) a regisztrációra.

Az általános iskolát végzett fiatalok iskolai eredményei a ténylegesnél jóval nagyobb arányban indokolták volna a továbbtanulást. Ez és az általános iskolából kiesettek, lemorzsolódók magas aránya a közoktatás felelősségének kérdését veti fel. Úgy tűnik, a közok-

tatás, a pedagógusok még mindig nem fordítanak elegendő figyelmet cigány tanítványaik eredményes iskolai továbbhaladására, pályairányítására. A kisebbségi önkormányzatok fontos feladata, hogy ösztönözzék az iskolákat feladataik jobb megoldására és segítsenek a cigány fiatalok eredményesebb és magasabb színvonalú továbbtanulásában.

A munkahely keresésében a fiatalok nagy mértékben számítanak a szűkebb közösségre (családra, barátokra), konkrét segítséget azonban döntő mértékben a munkaügyi szervezettől várnak. E segítségnyújtásban szerzett tapasztalatok kistérségi eltérései a munkaügyi kirendeltségek munkájának – és lehetőségeinek – különbözőségére utalnak. Az iskolai végzettség csökkenésével növekszik a kisebbségi önkormányzatoktól és civil szervezetektől remélt támogatás, ami az önkormányzatok egyik fontos szerepkörét is kijelöli.

Fontos tudni, hogy a fiatalok túlnyomó többsége munkanélkülisége okát nem a „nagy társadalomban” keresi, s ez reményt ad arra, hogy a kiutat sem a társadalom elleni – pusztító és önpusztító – lázadásban látja. Ez azonban csak az itt és most regisztrált helyzet, amely megváltozhat, ha hosszabb időn keresztül, huzamosabban hiányoznak a konstruktív megoldások.

A fiatalok csaknem mindegyike személyesen vagy hitelesnek tekintett beszámolóban találkozott már a cigányellenes diszkriminációval munkahely keresése során. A hátrányos megkülönböztetést zömmel antropológiai jegyeiknek tulajdonítják, és jogilag megfoghatatlan helyzetekben érezték. Jelentős mértékben kevésbé hatékony vagy inadekvát módszerekkel próbálkoznak a helyzetek megoldására. Optimális megoldást persze az jelentene, ha a társadalom ki tudna küszöbölni minden, az alkotmány által tiltott diszkriminációt. Amíg ebben nem bízhatunk, addig a munkapiaci vagy egyéb képzést szervezők figyelmét hívjuk fel annak fontosságára, hogy minden, a munkanélküli cigány fiatalokra irányuló képzésben kapjon szerepet a diszkriminatív helyzetek megoldására irányuló felkészítés. Kívánatos volna, ha az ilyen jellegű felkészítésben a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek képviselői is részt vennének.

Jegyzet

- (1) A kutatás az OFA támogatásával készült a Pécsi Tudományegyetem Romológia Szeminárium szervezésében. A kutatásban a fő közreműködő APRÓ Antal Zoltán (Baranya Megyei Munkaügyi Központ). Jelen tanulmányban csak a megye pályakezdő fiataljaival készült empirikus vizsgálat tapasztalatait közöljük. A felvétel lebonyolításában részt vevő kollégáink az alábbiak voltak: CSERTI CSAPÓ Tibor, IGNÁCZ Mária, LABODÁNÉ LAKATOS Szilvia, BOKOR Ibolya, BIRÓ Boglárka, GERGÁL Tímea, külön megköszönöm KOSZTICS István, KOSZTICS József és GÁL József cigány kisebbségi önkormányzati elnökök segítségét.
- (2) Kutatásunknak ez a két vonulata külön elemzés tárgya, ezekre itt nem térek ki.
- (3) Összesen 14 településen 347 értékelhető kérdőívet töltöttünk ki.